

УДК 330.88 : 329.15 (47/57) «1985-1986»

ЗАВДАННЯ ПРОГРАМНИХ «ПЕРЕБУДОВЧИХ» ДОКУМЕНТІВ ЦК КПРС (1985-1986 рр.)

Ірина Хомутовська

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського
Україна, 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
e-mail: gorvat1992@mail.ru; pchela_2102@mail.ru

Сучасний світ – надзвичайно складна, суперечлива, але цілісна система країн і народів, що утворюють земну цивілізацію ХХІ ст. Характерною рисою сучасного світового розвитку є об'єктивний процес глобалізації, інтернаціоналізації світового господарства та суспільних відносин. Він супроводжується реальною історичною тенденцією – зростанням національної та регіональної своєрідності людства, посиленням міждержавних зв'язків і відносин, підвищенням ролі суспільства у динамічному розвитку соціально-економічних формацій країн світу.

Суспільство як система, що розвивається поетапно, і як складний соціальний організм, має свої фази та не може бути радикально перебудованим за короткий час відповідно до того чи іншого проекту без тяжких для себе наслідків [2].

Зазначене цілком відповідає сутності етапу «перебудови» соціально-економічного розвитку колишнього Радянського Союзу, коли він не розрахувавши сил, затримався у своєму розвитку та намагаючись подолати застійливий період ривком (перебудовою), тобто революційними перетвореннями, зазнав фіаско. Догматичність адміністративно-партійної системи управління, обмеженість соціально-економічного зростання у рамках «єдиної правильної» теоретичної моделі, що жорстко програмувала вектори суспільного й економічного поступу, не передбачення та не врахування об'єктивних геополітичних процесів і не консолідованість суспільства призвели до нерухомості («застою») у розвитку СРСР.

Нерухомість до 1985 р. стала незмінним стилем комуністичної системи, яка опинилася у цьому стані, доки вона існувала. Використавши у повній мірі запас міцності, система, бажаючи продовжувати визначений

рух, змушена була прийти та перебувати у такому стані. Сміливість до руху та запровадження курсу «перебудови» з метою зміни ситуацію на краще без зміни ідеологічної й економічної спрямованості суспільства у рамках вдосконалення соціалістичного відтворення прискорили процес утвердження нежиттєздатності радянської системи.

Питання стану становлення, функціонування та припинення існування радянської системи з точки зору її значення в еволюційному поступі розвитку світової цивілізації знаходить чільне місце у працях значної кількості науковців-істориків. У контексті зазначеного вагомий інтерес мають результати досліджень щодо запровадження «перебудовного» етапу соціально-економічного розвитку СРСР у 1985 р. Відповідно до цього актуальним є дослідження змісту програмних «перебудовних» документів, регламентуючих розвиток соціально-економічної системи СРСР у 1985-1986 роках, оскільки необхідність його здійснення обумовлюється зростаючою зацікавленістю національного та закордонного суспільства до історико-об'єктивного осмислення завдань тих чи інших програмних документів функціонування та розвитку СРСР.

Метою роботи є дослідження завдань програмних документів Радянського Союзу щодо «перебудови» його соціально-економічного розвитку у 1985-1986 рр.

У квітні 2015 р. виповнилось 30 років з того дня як проведено квітневий пленум ЦК КПРС, на якому проголошено курс на перебудову та прискорення соціально-економічного розвитку держави. Цим започатковувався вступ СРСР в епоху радикальних перебудов (перетворень). Ініціатива цього процесу ініціювалася та надиктовувалась «зверху» і була викликана новим розміщен-

ням партійно-адміністративних сил у вищих ешелонах влади СРСР.

Лідером перебудови виступив новий генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Сергійович Горбачов, який був обраний на цю посаду після смерті Костянтина Черненко на березневому (1985 р.) пленумі ЦК КПРС.

На квітневому пленумі М.С. Горбачов виступив з програмною доповіддю «Про скликання XXVII з'їзду КПРС та завдання, пов'язані з його підготовкою та проведенням», в якій було проголошено курс на прискорення економічного та соціального розвитку СРСР. У доповіді попередній період соціально-економічного розвитку держави було охарактеризовано як «застійний» і вперше було озвучено поняття «перебудова». Новий курс передбачав модернізацію радянської системи, внесення структурних та організаційних змін у господарські, соціальні, економічні, політичні й ідеологічні механізми. У доповіді були сформульовані головні завдання реформування економіки: «Задача ускорения темпов роста, притом существенного, вполне выполнима, если в центр всей нашей работы поставит интенсификацию экономики и ускорение научно технического прогресса, перестроить управление и планирование, структурную и инвестиционную политику, повсеместно повысит организованность и дисциплину, коренным образом улучшить стиль деятельности» [1].

Тобто було висунуте завдання метою якого було досягнення якісно нового стану розвитку радянського суспільства. Складовими завдання стали: науково-технічне оновлення виробництва та досягнення світового рівня продуктивності праці, матеріального та духовного життя людей; активізація всієї системи політичних і суспільних інститутів.

При цьому на перших порах не говорилося про змінення економічних засад соціалізму та політичного устрою країни та не ставились під сумнів соціалістичні орієнтири радянського суспільства. На той час програма оновлення «обветшавшей» командно-адміністративної розподільчої системи «розвинутого соціалізму» характеризувалася зваженістю. За задумом партійних реформаторів передбачалося використати «додаткові резерви і переваги» соціалізму, підвищити дисципліну праці на виробництві («людсь-

кий фактор»), у першу чергу за рахунок посилення адміністрування, ефективного використання нових технологій у виробництві тощо. Пропонувалося ширше реалізовувати накопичені матеріальні фінансові ресурси, забезпечити максимальне завантаження виробничих потужностей, у тому числі за рахунок введення багатозмінного режиму роботи, особливо у машинобудуванні, підвищити якість продукції, розвивати раціоналізаторство, передові форми та методи соціалістичного змагання й інше.

На пленумі обговорювалося питання необхідності прискорення темпів розвитку за соціалістичним шляхом розвитку країни на основі ефективного використання досягнень науково-технічного процесу, активізації «людського фактора» та зміни порядку планування. Головним засобом для досягнення визначеної мети мало стати суттєве прискорення соціально-економічного розвитку суспільства. У стратегічному плані «прискорення» соціально-економічного розвитку країни зроблено ставку на традиційні для СРСР способи «подстегивания» соціалістичного ентузіазму у поєднанні з посиленням командно-адміністративного контролю та масовою фінансовою підтримкою пріоритетних галузей виробничо-господарського комплексу країни. Програма «прискорення» соціально-економічного розвитку країни у подальшому отримала розширене обґрунтування у рішеннях XXVII з'їзду ЦК КПРС (1986 р.) і січневого (1987 р.) пленуму ЦК КПРС.

Економічні перетворення передбачалося здійснювати на новій інвестиційній і структурній політиці, перенесення центру ваги з будівництва нових об'єктів на модернізацію наявних підприємств, при цьому головним виступало прискорення розвитку машинобудування: виробництво машин та обладнання повинно було випереджувати інші галузі промисловості приблизно у 1,7 рази. Зазначене обґрунтовувалось тим, що машинобудування не виступало тим каталізатором, який би забезпечував необхідні країні темпи та масштаби науково-технічної революції, оскільки воно тривалий час не отримувало необхідних сум коштів для його пріоритетного росту. При цьому чітко відслідковувалася тенденція недотримання пропорцій між машинобудуванням і тими виробництвами,

яке воно було покликане систематично переоснащувати: в одинадцятій п'ятирічці у тяжке і транспортне машинобудування вкладалося у 28 разів менше коштів, ніж у галузі для яких воно виготовляло машини, у машинобудування для сільського господарства – у 18 разів, хімічне та нафтове машинобудування – у 47 разів. Поряд з цим залучені інвестиції у більшій мірі спрямовувалися на нове будівництво та незначна частка – на реконструкцію потужностей функціонуючих підприємств. Продовжуючи мислити категоріями екстенсивного ведення виробничо-господарської діяльності, значна кількість керівників крупних підприємств схилилася до збільшення капітальних вкладень у виробництво та скороченні виробничих завдань.

Особлива увага приділялася активізації «людського фактору» шляхом зміцнення дисципліни та стимулювання нових форм праці. На пленумі М.С. Горбачов заявив: «Особенно актуален сьогодні вопрос об укреплении порядка и дисциплины... И здесь, прежде всего, нужно строже спрашивать с руководителей коллективов, которые несут персональную ответственность за дисциплину... каждый должен заниматься своим делом, добросовестно выполнять свои прямые обязанности» [3]. Запроваджена у країні економічна реформа була покликана практично забезпечити дотримання та виконання у сфері виробництва договірної державної дисципліни. При цьому низка підприємств, об'єднань та організацій договірних зобов'язань не виконували. Це особливо проявлялося у постачанні товарів легкої промисловості до торгівельної мережі, так як попит у населення на ці товари, а також платні послуги задовольнявся далеко не повністю: тільки у 1986-1987 рр. споживачі отримали менше таких товарів на 22,5 млрд. крб., платних послуг – на 4,5 млрд. крб. Такий стан пояснювався тим, що управлінський механізм підприємств (об'єднань, організацій, міністерств і відомств) недостатньо стимулював трудові колективи, а випуск товарів народного споживання часто розглядався як додаткове й обтяжуюче навантаження. Порухення договірних зобов'язань проявлялось у недопостачанні, незабезпеченні асортименту товарів, порушенні термінів поставок, наприклад підприємствами – постача-

льниками в Українській РСР у першому півріччі 1988 р. сплачено штрафів на суму 66,5 млн. крб.; у 1987 р. і народне господарство республіки недоотримало продукції на 134 млн. крб. [5].

У подальшому на XXVII з'їзді КПРС, відповідно до проголошеної «Стратегії прискорення соціально-економічного розвитку країни», було поставлено завдання посилити роль економічних важелів у підвищенні ефективності виробництва та проведення режиму економії, в оновленні основних фондів, прискоренні обігу оборотних коштів, зниженні собівартості та підвищенні рентабельності виробництва. Практична реалізація зазначених заходів передбачала щоденну турботу кожного підприємства (об'єднання) з покращення організації постачання сировиною й основними матеріалами, а також виробництва та збуту продукції. Якісні перетворення матеріального виробництва на основі досягнень науково-технічного прогресу, ініціатором і провідником яких у конкретну виробничу практику повинні були забезпечувати інженерно-технічні кадри. Безпосередньо інженери повинні здійснити перетворення у техніці, технологіях та організації виробництва та забезпечити значне зростання продуктивності праці. Відповідно до програми перебудови вищої освіти у підготовці інженерних кадрів було передбачено поглиблене вивчення теоретичної бази, оволодіння фундаментальними основами інженерної й управлінської діяльності, суттєве покращення практичної підготовки безпосередньо на виробництві.

Одним з перших кроків, спрямованих на досягнення визначених цілей квітневого пленуму ЦК КПРС (1985 р.), стали постанови ЦК КПРС «Про заходи з подолання п'янства й алкоголізму» та закон «Про державну прийомку». Протягом 1985-1986 рр. виробництво алкогольних напоїв у країні скоротилось удвічі, а державний бюджет СРСР не отримав з 1985 по 1988 роки біля 67 млрд. крб. Внаслідок цього скрізь різко зросло самогоноваріння. У 1988 р. антиалкогольна компанія згорнула свою діяльність. На підставі закону «Про державну прийомку» були створені служби державних інспекторів з контролю за якістю промислової продукції. До 1 січня 1987 р. такі служби діяли

практично на всіх крупних промислових підприємствах СРСР. У практичному плані діяльність інспекторів регламентувалось відомчими міністерствами й установами, де вони здійснювали інспекторські функції у підпорядкованих міністерству підприємствах. Внаслідок цього задекларованих цілей не було досягнуто, а промислова продукція не набула якісних характеристик і конкурентоспроможності, а підприємства статусу прибуткових і конкурентоздатних.

Великий ентузіазм у населення, особливо серед учителів, викликала широко розрекламована шкільна реформа. Не дивлячись на туманність задекларованих цілей і неясність засобів їх досягнення, радянське суспільство з наснагою прийняло новий курс. Давало про себе знати негативне відношення до захлої та набридлої всім практики останніх років. Суспільство ждало перемін, і нове керівництво, відчувши ці очікування, спробувало використати їх у цілях зміцнення власного стану.

Розвернута компанія відкривала дорогу для очищення адміністративного апарату, заміни кадрів і зміцнення влади нової команди. Заявивши курс на оновлення, партія і в подальшому повинна була ідеологічно підживлювати сама себе, паралельно змінюючи кадровий склад. У більшості партійно-господарської еліти не було чіткого представлення про причини та характер кризового стану радянського суспільства. Головне було у тому, що М.С. Горбачов і його оточуюче середовище, використовуючи механізм партії, нав'язали суспільству певний план дій, запевнюючи, що «іншого шляху немає». Сподвижник М.С. Горбачова О. Яковлев визнавав, що власне через механізм партії передбачалося зломити систему: «Спочатку тоталитарний режим надо было сломать через тоталитарную партию, другого пути не было потому что, только используя ее тоталитарный характер, выражавшийся как в организованности, так и в дисциплине и послушании, можно было сломать тоталитарный режим» [3]. За нашим розумінням іншим шляхом виходу країни з кризового стану могло бути поєднання соціалістичної та капіталістичної форм господарювання, надання можливості реалізації суб'єктам підприємницької діяльності, незважаючи на чинну ідеоло-

гічну спрямованість.

У лютому 1986 р. відбувся XVII з'їзд КПРС, який змінив програму дії партії. Замість застарілих положень про будівництво комунізму було проголошено курс на удосконалення соціалізму. Партія обіцяла подвоїти до 2000 року економічний потенціал країни, надати кожній сім'ї окрему квартиру. З'їзд підтримав закон «Про трудові колективи», яким передбачалося створення на промислових підприємствах рад трудових колективів, які наділялись правом обрання керівників, регулювання заробітної плати та відрахувань на соціальні потреби. Цим самим влада якби зверталась до народу, прагнула опертись на нього й отримати від нього підтримку. Проте на практиці реалізація закону призвела до дезорганізації виробництва, на багатьох підприємствах діяльність адміністрації, внаслідок жорсткого партійного адміністративного контролю, виявилася паралізованою.

Після XVII з'їзд у КПРС М.С. Горбачов став порівнювати розпочаті перетворення з революцією. На зустрічі з партійним активом міста Хабаровськ (РРФСР) влітку 1986 р. він заявив: «Я бы поставил знак равенства между словами перестройка и революция». У своїй, виданій великим тиражем, спочатку на Заході, а потім у СРСР, книзі «Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира» (1985 р.) М.С. Горбачов так роз'яснював сутність свого підходу: «Разумеется, советскую власть мы менять не собираемся, от ее принципиальных основ отступать не будем. Но изменения необходимы, причем такие, которые укрепляют социализм, делают его политически богаче и динамичнее» [4]. Дійсно, формально ні одна з основ соціалізму не піддавалась сумніву: ні державна власність на засоби виробництва, ні керівна роль партії тощо.

У 1987 р. М.С. Горбачов проголосив політику «гласності». Засобом масової інформації було дозволено розпочати широку компанію критики чинного суспільства та його історії під лозунгом «повернення до ленінських норм». Журналісти спочатку стримано, а потім все інтенсивніше стали критикувати історію радянської держави. На 1988 р. припав буквально вибух інтересу до минулого країни. При цьому відкритий «антисталінізм» непомітно переростав у відмову досві-

ду та досягнень народу за весь радянський період, породивши у значній кількості суспільства відчуття глухого кута, в якому опинилася країна.

Це було обумовлено тим, що незважаючи на задекларовані складові «перебудови», партійне радянське керівництво не змогло відмовитися від «єдиної правильної» моделі розвитку, що жорстко програмувала вектори суспільного поступу та продовжувало відстоювати засади, засновані на адміністративно-партійному диктаті. Відмовляючись від ринкових відносин і регуляторів, які визначають економічний розвиток, підпорядковуючись неухильному виконанню директив «згори» у рамках вироблених планів, ігноруючи соціальні інтереси та запити громадян, приведення до жорсткої стандартизації господарського та суспільно-політичного життя, керівництвом партії, маючи всі можливості для реальних реформ, обрано шлях, що прирікав його на ізоляцію від інноваційно-технологічних та економічних рішень, відставання від світових тенденцій суспільного розвитку. Цей шлях поширювався на всі союзні республіки, у тому числі і на Україну, незважаючи на їх національні особливості, інтереси та можливості.

Республікам СРСР у трансформаційному процесі не надавалася практична можливість, з одного боку, створення власної економічної системи у відповідності до вимог «перебудовного» етапу при збереженні керівної ролі комуністичної партії та, з іншого боку, оволодіння та використання нових методів і принципів здійснення господарської діяльності на нових, не властивим засадам комуністичної ідеології, які відкидали фактор ринкових економічних відносин в умовах зростаючої глобалізації світової економіки.

З точки зору результатів історичного перебігу подій можна у певній мірі стверджувати про поділ суспільства СРСР того часу на два табори, в одному з яких залишилися ті, що свято вірили у соціалізм і комунізм, в іншому ті, що жадали змін і розуміли необхідність їх здійснення, відповідно до викликів світового розвитку суспільства. Це підтверджується тим, що сучасні ностальгічні висловлювання про СРСР і спосіб життя:

«безкоштовні освіта та медицина, гарантоване місце роботи та пенсія і т.д. . . .» мають право на існування, поряд з цим закономірно виникають питання, чому система себе не зберегла та не змогла відстояти набуті надбання? Чи вона була життєздатною взагалі? Чому системою не враховувався світовий досвід розвитку держав, відносин власності, ідеологічного спрямування? Оскільки питань багато, то відповідно є необхідними і дослідження цього феномену й історичний період його осмислення.

З точки зору неупередженого погляду значимо, що загалом «Стратегія прискорення соціально-економічного розвитку СРСР» та подальші програмні документи визначали новий етап вдосконалення соціалістичного відтворення та мобілізації всіх можливостей соціально-економічного зростання країни, закладених у сутності соціалістичного розвитку. При цьому всі перетворення повинні були здійснюватися у рамках соціалізму. За своїм змістом і спрямованістю вони автоматично повторювали завдання та бажання попередніх аналогічних документів, які у більшості ґрунтувалися на ідеологічно-політичних засадах, що не враховували тенденції розвитку світового суспільства та не допускали можливості використання у практичній діяльності вимог ринкових відносин. Вищерозглянуте підтверджує, що невраховання світового досвіду здійснення мирних реформ у суспільно-економічному житті будь-якої країни унеможливило досягти задекларованих намірів і бажань соціально-економічного розвитку Радянського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ежегодник БСЭ. Советская энциклопедия. – М.: БСЭ, 1986. – С. 36.
2. Кремень В.Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В.Г. Кремень, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко – К.: «ARC-UKRAINE», 1996. – 793 с.
3. Апрельский Пленум ЦК КПСС 1985 года. Справка // Сетевое издание «РИА Новости». Официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/spravka/20100423/225974123.html>
4. Горбачев М.С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира / М.С. Горбачев. – М.: Из-во политической литературы, 1988. – 271 с.
5. Горницкий А.А. Государственная дисциплина / А.А. Горницкий – К.: Из-во полит. литературы Украины, 1989. – 192 с.

Хомутовська Ірина *Завдання програмних «перебудовних» документів ЦК КПРС (1985-1986 рр.)*

Досліджено зміст і спрямованість програмних документів ЦК КПРС, прийнятих у 1985-1986 роках на «пе-

ребудову» соціально-економічного розвитку СРСР. Згідно документів визначено складові модернізації радянської системи господарювання. Висловлено дискусійні питання щодо можливості та життєздатності соціально-економічного устрою СРСР у відповідності до тенденцій розвитку світової цивілізації.

Ключові слова: «перебудова», документи, завдання, СРСР, соціально-економічний розвиток, партія, влада

Хомутовская Ирина Задачи программных «перестроечных» документов ЦК КПСС (1985-1986 гг.)

Исследованы содержание и направленность программных документов ЦК КПСС, принятых в 1985-1996 годах на «перестройку» социально-экономического устройства СССР. Согласно документов определены составные модернизации советской системы хозяйствования. Оговорены дискуссионные вопросы в соответствии возможности и жизнеспособности социально-экономического устройства СССР в соответствии с тенденциями развития мировой цивилизации.

Ключевые слова: «перестройка», документы, задания, СССР, социально-экономическое развитие, партия, власть

Homutovs'ka Iryna The problem of software «reformation» the CPSU Central Committee documents (1985-1986)

The content and focus of the CPSU Central Committee policy documents adopted in 1985-1996 on the «reformation» of social-economic structure of the Soviet Union. According to the documents identified component of modernization of the Soviet economic system. Discussion questions are stipulated under the possibility and viability of the social and economic system of the USSR in accordance with the trend of world civilization.

Keywords: «reformation», documents, jobs, USSR, social-economic development, party, power

Рецензенти:

Кринко Є.Ф., д.і.н., професор

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 24.03.2016 р.